

A NEMESI VÁRMEGYE A TÁRSADALOM SZOLGÁLATÁBAN

HEIL KRISTÓF MIHÁLY

Az MTA-ELTE Joggötörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja

A SZERZŐ:

DR. HEIL KRISTÓF MIHÁLY

AZ MTA-ELTE

JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
TUDOMÁNYOS SEGÉDMUNKATÁRSA

HEILKRISTOF@GMAIL.COM

2022. július 11.

A vármegyék „állnak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásoznak [...] a nemzet jogai”¹

A vármegye a magyar állam legősibb és legtartósabb intézménye, hiszen határai – eltekintve a kényszerű területi változásoktól – ma is hasonlatosak ahhoz, ahogy Szent István, első királyunk kijelölte. A magyar vármegyerendszernek három történeti típusa alakult ki az elmúlt évszázadok alatt. Az első a királyi vármegye, államalapító királyunk műve, melyet a nemesi vármegye követett a 13. század és 1848 között. A harmadik pedig a polgári vármegye az 1848-as polgári átalakulást követően a szovjet típusú tanácsrendszer 1950-es bevezetéséig tartott. De hogy is működtek ezek a vármegyék? Hogyan épült fel a szervezetük? Kik

irányították? Kinek az érdekében jártak el?

A királyi vármegye élén az uralkodó által megbízott ispán (comes) állt, akinek feladata a központ képviselete volt a területen. Beszedte a király adóit, bíraskodott és közreműködött a királyi és egyházi ítéletek végrehajtásában is. Az ispán volt a helyi katonai vezető is, familiárisai közül kerültek ki a megye legfőbb méltóságai.

A király hatalma megszilárdításáért egyre nagyobb földadományokat adott, a vármegye elvesztette katonai funkcióját, az ispán és a megadományozottak hatalma nőtt, míg végül a földesúri immunitás kialakulása folytán az uralkodó és a királyi vármegye közötti szoros alárendelt közjogi kapcsolat felbomlott és átvette helyét a nemesi vármegye.

A nemesi vármegye a rendi korszakban évszázadokon át vigyázta a vidéki nemesiség érdekeit és ellátta a területi adminisztráció nélkülözhetetlen feladatait. Közvetített az uralkodó és a megye között, de gyakran – amennyiben a nobilitás érdeke úgy kívánta – szembe is szegült az abszolutizmussal és mint egy „védőbástya” állt őrt a nemesi kiváltságok felett.

A nemesi vármegye hatáskörei négy csoportba oszthatóak. A legerősebb kiváltság a törvényhozói jogkör volt. A közgyűlés önállóan – a királyi akaratot képviselő főispán nélkül – választotta alsótáblai követeit, amely szavazás eljárásrendjét is önmaga alakíthatta ki.² Ugyancsak a megye hatásköre volt a követutasítás joga, amely iránymutatásától a követ nem térhetett el az országgyűlés előtt, ha ettől eltért akkor a közgyűlés indokolás nélkül visszahívhatta küldöttét. A diétán nem volt kezdeményezési jogosítványuk, de gyakran elérték, hogy sérelmi felirataik a törvényhozás napirendjére kerüljenek. Az országos ügyeken túl „helyi törvényeket”, ún. statútumokat alkothattak a király jóváhagyása nélkül. A nemesi vármegye jelentős szerepet játszott a végrehajtásban is.

Területükön a vármegyék voltak az illetékesek mind az országos, mind a megyei törvények és rendeletek foganatosításában.³ A törvényhatóság fontos jogosultságai voltak továbbá

az adónemek meghatározásához és kivetéséhez, valamint a tisztségviselők megválasztásához fűződő jogok. Ugyancsak maguk határozhattak a területükhöz tartozó belső igazgatási kérdésekben. A nemesi vármegye harmadik, igazságszolgáltatással kapcsolatos hatásköre értelmében a megyei bírák megválasztása és felmentése kizárólagosan a vármegyét illette meg. Az 1723-as bírósági reformok értelmében rendelkeztek a vérhatalom jogával, illetve nádori engedéllyel statáriális eljárást is kezdeményezhettek.⁴

A negyedik csoportba szokás sorolni a nemesi vármegye politikai lehetőségeit. Ezek – az előző háromnál még inkább – a rendek és az uralkodó közti mindenkori erőviszonyoktól függtek. Az erőskezü uralkodó jellemzően a nemesség rövid pórázon való tartásában, míg a rendek a minél szélesebb körű önállóságban voltak érdekeltek. 1848 előtt a nemesi vármegyének elviekben joga volt az országos, sőt, nemzetközi ügyek napirendre vételéhez, s a közgyűlés álláspontját feliratban a királyhoz, kormányzathoz vagy a diétához is megküldhette. A korabeli szokások alapján a törvényhatóságok szabadon szövetkezettek jogaik érvényesítése érdekében.⁵

A vármegyék évszázadokon át elsősorban az országgyűlésen való adó- és újoncmegajánlási jogukkal tudták egyezsége bérni az uralkodót. Az ún. sérelmi

politikájuk középpontjában nemesi kiváltságaik álltak. Elsősorban nem az ország lakossága, csupán a nemesség szűk rétegéhez tartozó „nemzet” érdekeit képviselték. Ezzel a gyakorlattal szakít a felvilágosodás, majd a liberalizmus eszméi a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben.

A korábbi rendszer egyértelmű válságjele volt, amikor az 1790-91. évi országgyűlésen a rendek nem egységes politikai követelésekkel léptek fel az abszolutizmus ellen. Egyesek nem csupán a rendi jogokat kívánták körbebástyázni, hanem – a francia forradalom és háborús légkör kínálta alkupoziót kihasználva – a társadalmi kötöttségeken is lazítani kívántak. Végül kompromisszumként az 1791. évi 67. tc. alapján kilenc bizottságot állítottak fel, amelyek feladata volt újító törvényjavaslatok előkészítése a soron következő diéták számára. Bár a tervezetek elkészültek, de a hazai és nemzetközi status quo változása végett a javaslatok ad acta elsüllyedtek a kancellária levéltárában egészen az 1825-27. évi országgyűlésig, ahol újabb deputációt rendeltek ki azok korszerűsítésére. S bár e javaslatok a korábbiaknál is konzervatívabbak lettek, a vármegyék elérték, hogy minden javaslatot megvizsgálva azokhoz véleményeket fűzhessenek és e törvénytervezetek vármegyei vitáit kívánták felhasználni arra, hogy magukat – szabad sajtó és egyéb fórum hiányában – „párttá” szervezzék.⁶

Az 1831 tavasza és 1832 ősze között ülésező megyei bizottságok és közgyűlések zömében – az eredeti országos javaslatokkal szemben – a reformpárti, liberális vélemény került többségbe.⁷ Számos, a rendiség lebontására, a nemesi kiváltságok okozta társadalmi igazságtalanságok – jogkiterjesztése útján történő – lebontására tett javaslat hangzott el ezeken a vitákon. Legmesszebb azok a megyék mentek, amelyek indítványozták a nemesi önkény szimbólumát jelentő úriszék eltörlését, a jobbágyi terhek levetkőzése végett megfogalmazták az önkéntes örökös elvét a kilenced, tized, robot stb. megváltására. A megyei vitákon végül szinte bármely gazdasági, művelődési vagy egyéb szakpolitikai kérdés a társadalmi rend, azaz a rendiség keretrendszerének ügyébe ütközött.⁸

Az országos rendszeres bizottsági munkálatok nemesi vármegyei észrevételeinek jelentősége abban van, hogy ezen vitákon nőtt fel az új köznemesi politikai generáció, a reformkor nemzedéke, akik majd követként a diétán is átveszik a vezető szerepet és elindítják a polgári átalakuláshoz szükséges évtizedes diskurzust. E vitákon pallérozódott Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Kölcsey Ferenc, Beöthy Ödön, Bezerédy István, Klauzál Gábor és sokan mások, akik munkájának köszönhetően a vármegyei nemesség nagyban hozzájárult az rendi kiváltságok lebontásához és a jogkiterjesztéshez.

Hivatkozások:

- ¹ Deák Ferenc szavai az alsótáblán 1835. június 16-án.
- ² Ebből fakadt a verifikáció joga, azaz, hogy a diéta nem vizsgálhatta a megyei követek választásának szabályosságát.
- ³ Ezzel kapcsolatos a vis inertiae elve, miszerint a vármegye megtagadhatta az alkotmányba vagy törvényekbe ütköző uralkodói vagy dikasztériális normákat.
- ⁴ Bővebben lásd Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budaest, Osiris Kiadó 1995. 7-10. p.
- ⁵ Bővebben lásd Stipta, 1995. 9-36. p.
- ⁶ Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. In Tiszatáj 28. évfolyam (1974) 6. sz. 37-38. p.
- ⁷ A vármegyei közvélemény megosztásáról lásd Barta István: A fiatal Kossuth. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- ⁸ Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. In Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.): Szuverenitáskutatás. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 72-92. pp.

Képek elérhetősége:

1. oldal: Magyar nemesek viselete. Forrás: Nagy Géza – Nemes Mihály: A magyar viseletek története (Franklin-Társulat, 1900, Budapest; Arcanum DVD könyvtár II., 2002, Budapest); https://eremitha.blog.hu/2020/05/03/nemesiink_es_vezetoink_tortenelmi_onzese_ezer_ev_tavlataban 2022. 7. 11.